

Eva Ryšavá

Úloze kramářské písňové tvorby v české kultuře 19. století není přikládán větší význam. Vysvětluje to periodizace vývoje kramářského zpěvu, v níž je uvedené období charakterizováno jako závěrečná fáze více než třistaletého života tohoto druhu pololidové tvorby. Obecně se konstatuje, že vlivem převratných změn ve společenskoeconomických poměrech kramářské skladby nebyly schopny přizpůsobit se době, což platí zejména pro druhou polovinu století. Kramářská poezie stagnovala, upadala, měnila se ve svou vlastní parodii, až nakonec byla vytlačena modernějšími žánry.

Veškeré studium kramářské produkce 19. století však naráželo a dosud naráží na základní překážku, která ztěžuje objektivní zařazení této oblasti do rámce ostatních kulturních hodnot té doby. Je citelně postrádána celková bibliografie kramářských písňových tisků 19. století, která by zodpověděla řadu otázek týkajících se jak rozsahu celé tvorby, tak její vnitřní struktury. Oproti jiným literárním druhům je situace o to horší, že do některých dílčích bibliografií 19. století se kramářské tisky vůbec nedostaly, neboť nebyly zahrnovány do literatury a nestály autorům za zaznamenání /výjimkou je zde Jungmannova Historie a Michlův Ouplný literární létopis/. Teprve naše století počalo splácet dluh, který vůči kramářské produkci česká bibliografie dosud má. Soupis kramářské písňové tvorby do roku 1800 přináší Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století, kde tato tvorba zabírá téměř třetinu celého díla a další část se připravuje v dodatcích.

Zpracováním národní retrospektivní bibliografie 19. století se zabývá Státní knihovna ČSR. Pokud se týká kramářských písňových tisků, jejichž specifický charakter neumožňuje uplatnit v plném rozsahu obecná pravidla bibliografického popisu, bylo rozhodnuto, aby tyto tisky byly zpracovány zvlášť a zahrnuty do samostatného oddílu jako součást uvedené bibliogra-

fie. Sestavením této speciální bibliografie byla pověřena Knihovna Národního muzea v Praze, která má ve svých fondech největší sbírku kramářských tisků u nás /na 30 tisíc jednotek/ a dlouholeté zkušenosti s jejím všestranným zpracováním. /1/ V současné době je připravena k tisku první ukázka tohoto soupisu pro Sborník Národního muzea v Praze, řada C - Literární historie, kde je podrobně vyložena celková koncepce bibliografie, zásady, podle nichž je zpracována, a uveden začátek prvního dílu s písmenem A /tj. s incipity písní začínajících tímto písmenem, neboť kramářské tisky nelze řadit pod autorem, který je většinou anonymní, a není účelné ani řazení pod značně stereotypním názvem/. Počítáme s tím, že bibliografie by vycházela postupně, první díl A /písmeno hojně frekventované pro častý začátek textu citoslovcem „Ach“/ bude obsahovat na 1800 záznamů.

Tento úvod byl nezbytný pro další část tohoto příspěvku, neboť poznatky v něm obsažené vplynuly z dosavadní práce na bibliografii. Je to především zjištění překvapivě mohutného rozsahu kramářské písňové produkce v 19. století, který daleko přesáhl naše původní předpoklady. Reálný odhad celkového počtu záznamů, tj. počtu jednotlivých vydání písňových textů, je 20 tisíc bibliografických jednotek. Pro srovnání uvádím, že Knihopis obsahuje asi 7000 kramářských písňových tisků. Toto imponující číslo neodpovídá představě odumírající poezie, která dohrává svou společenskou úlohu, a zdaleka ho nemůžeme vysvětlit pouze možnostmi zdokonalené techniky tisku. O naši pozornost se hlásí síla, jež drží tento starý druh literární tvorby při životě, a tuto sílu nacházíme právě v tradicích. Existence tak mimořádně početné produkce kramářských písňových tisků v 19. století je jedním z nejprěsvědčivějších dokladů neobyčejné vytrvalosti a životaschopnosti tradic. V kramářských skladbách přetrvávaly tradiční náměty, tradiční formy, vnější stránka kramářských tisků zachovávala tradiční podobu. Otázka hudebních tradic v kramářské písňové tvorbě 19. století je jistě vděčným a stále nevyčerpaným tématem pro naše muzikology.

Kramářská produkce během svého dlouhého trvání zakotvila pevně v kulturním povědomí lidu. Je ovšem třeba si připome-

nout, že obsah kramářských písňových tisků byl velmi různorodý - kromě vlastních kramářských písní s přitažlivými náměty zpracovanými typickým bombastickým stylem s moralizující tendencí se vyskytují v těchto tiscích hojně lidové písně, staré legendy, písně z kancionálů, umělé básnické skladby, árie ze zpěvoher a další druhy. Ve většině případů však takto uveřejněné skladby nesou stopy po úpravách kramářského autora či vydavatele, a to někdy značně výrazné. Lidové publikum přijímalo písně z kramářských tisků zcela spontánně a řadu z nich zařadilo do svého repertoáru vedle vlastních folklórních písní, aniž by mezi nimi stavělo nějakou překážku. Obliba kramářských skladeb byla tak velká, že zatímco lidové písně a zvyky během 19. století pod vlivem městského života pomalu mizely, tato tvorba je v neztenčené míře ještě dlouho přežívá.

Čím si to vysvětlujeme? Vývoj kramářského stylu byl v podstatě ukončen v druhé polovině 18. století. Vytvořily se určité kompoziční i jazykové stereotypy, které se pololidoví autoři nesnažili tvůrčím způsobem dále rozvíjet, ale naplňovali pouze tradiční formu novým obsahem. V kramářské poezii se ustálily postupy barokní literatury, používané pak nadále i v 19. století, tak jak se pololidová literatura opožďuje za současnými směry přibližně o sto let. /2/ Ani čtenářské vědomí širokých lidových vrstev nebylo na úrovni právě dosaženého stupně literárního vývoje a zvláště konzervativnějšímu venkovskému publiku vyhovoval tradiční způsob ztvárnění látky, na jaký bylo zvyklé, a jenž odpovídal jeho názorům a vkusu. Navíc zde byl stále silný vliv kramářských skladeb z minulosti. Víme, že si lidé koupené písničky postupně navazovali na pruhy kůže nebo sukna, až vznikly malé objemné knížky, často jediný knižní majetek chudých domácností. Podle těchto knížek, pro něž se vžil název špalíčky, bývala v minulosti celá kramářská produkce označována jako špalíčková. Špalíčky byly stále doplňovány novými nákupy, dědily se z generace na generaci, takže není mimořádnou zvláštností, obsažuje-li takový soubor písně až ze tří století. Např. ve špalíčku č. 59 z našeho fondu je 121 tisků, z nich nejstarší datovaný pochází z roku 1687 a nejmladší z roku 1803. Jiný,

menší špalíček č. 69, má nejstarší píseň z roku 1746 a jeho 70 tisků je ukončeno písní z roku 1858. Spojením mnohaleté produkce v jeden celek bylo dosaženo toho, že písně svému majiteli, zpěváku a čtenáři v jedné osobě, splývaly v jednotu, kdy nebylo rozlišováno jejich stáří, ale skladby zůstávaly stále živé.

Přitažlivost kramářské tvorby byla podmíněna současně jejím hlavním rysem - komerčností. Kramářské skladby byly tvořeny a tištěny pro výtěžek, živily početnou obec zpěváků, kolo- vrátkářů a obchodníků s písněmi, kramářské tisky se nikdy nerozdávaly zadarmo, vždy jen prodávaly. Toto hledisko určovalo jejich obsah, který musel být pro lidové publikum zajímavý i přes nutnou propagaci oficiálních politických a náboženských názorů s ohledem na cenzuru musel být blízký životním postojům lidu. Bylo třeba, aby nabídka uspokojovala poptávku, jinak by kramářská produkce byla ohrožena v samotných existenčních základech.

Oblíbenosti a širokého dosahu tradiční formy těchto tisků bylo využíváno i nekramářskými autory tehdy, kdy šlo o to, aby lid byl seznámen s určitými idejemi a získán pro ně. Tak ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století byla otištěna tímto způsobem značná část vlasteneckých společenských písní, kterými se projevovala mladá česká společnost a jež měly formou blízkou lidové písni probouzet národní vě- 14 domí. Právě prostřednictvím kramářských tisků se tyto písně dostávají daleko od společenských center mezi lid a řada z nich přešla do lidového repertoáru. Tradiční cesty kramářskými tisky bylo použito k rychlé a účinné politické agitaci v revolučním období let 1848-49. Tehdy měly písně, nejčastěji satirické, pomoci lidovému posluchači orientovat se v politické situaci a získat ho pro boj za národní práva.

Všeobecně se soudí, že po tomto vyvrcholení společenské funkce kramářské písňové tvorby ztrácí již tato kulturní oblast rozvojem novinářství a nové české literatury svůj význam a pozice v širokých vrstvách lidového publika. Noviny však stále ještě nebyly tak rozšířené a nadto jejich cena byla dosti vysoká, takže když vypukla prusko-rakouská válka 16 v roce 1866, publikum přijalo vděčně celou záplavu písní,

která na toto téma vznikla. Jejich autoři se sice v tisících výslovně odvolávali na to, že zprávy načerpali z novin. Přesto emotivní líčení válečných událostí, lišící se od strohých novinových údajů, nebo satirické písničky na neschopné generály a pruské vojáky vyvolaly u lidí širokou odezvu. Válka, odehrávající se na našem území, se hluboce dotýkala lidových mas, které v kramářských skladbách nacházely ohlas svého mínění a postojů k osudovým událostem. Počet 156 kramářských tisků s náměty prusko-rakouské války, jež se rozešly mezi lid asi ve 150 tisících výtisků, nasvědčuje tomu, že i když už kramářská tvorba ztratila své původní zpravodajské poslání, přesto je její tradiční podání nových skutečností stále žádáno. /3/

O zániku zpravodajské funkce kramářských písní v Praze nám podává přesvědčivé svědectví populární písničkář František Hais v posledním díle svých pamětí: „Od pruské války, co nastal Deníček /je tím myšlen vládní politický list Pražský deník - pozn. E.R./, ten zůstal pak navždy a byl jen za krejcar, a stalo-li se kde něco, nějaké velké neštěstí aneb vražda loupežná nebo pro lásku, bylo to v Deníčku. A mně nejvíce takové dějové písně šly na prodej, teď když jsem zpíval něco takového, lidé říkali: 'A to jsme čtli v Deníčku,' a nekoupili nic. - Tak jsem nyní počínal pracovat samé satirické písně." /4/ Na venkově byla ovšem situace jiná, zde postupovalo rozšíření novin a knih mnohem pomaleji.

Zajímavým způsobem pracovali s tradičním útvarem kramářských skladeb autoři nově vznikajících písní dělnických. Tento druh písňové tvorby se začal rozvíjet od 70. let minulého století v souvislosti s počátky organizovaného dělnického hnutí. V dělnickém prostředí byla kramářská tvorba velmi rozšířená a populární, některé písně se svými sociálními motivy přímo dotýkaly jeho života, takže pro novou oblast dělnického zpěvu byly přirozeným vzorem. V tomto pozdním období však již tradiční kramářský styl působil značně anachronicky a vyvolával spíše komický dojem. Dělničtí autoři využili této vlastnosti k tomu, aby použitím typických kramářských prostředků zesílili účinnost svých kritických a útočných slok.

Jednou z prvních písní tohoto druhu je např. satira na zmíněný Pražský deník od Leopolda Kochmanna z konce 70. let. /5/

Nakonec bych chtěla aspoň jedním charakteristickým příkladem upozornit na další způsob uchovávání tradic v kramářské písňové tvorbě 19. století. I v této době pokračovalo přejímání a rozvíjení tradičních námětů, často velmi starých, sahajících svými kořeny až k poezii středověké. Velmi oblíbená a rozšířená byla v evropské lidové poezii legenda o hříšné duši, která se za jediný peníz almužny dostala do nebe. V kramářském podání je uchována v tiscích z Litomyšle roku 1695, Prahy 1699 a Brna 1703. /6/ V polovině 19. století si tuto dosud živou legendu vybral neznámý kramářský autor ke zpracování pro píseň mariánskou. Její první datovaný tisk známe zatím z roku 1851 z Litomyšle. Text je blízký jak nejstarším kramářským tiskům, tak variantě písně Duše a Panna Maria, kterou otiskl Sušil ve svých Moravských národních písních roku 1860. /7/ Kramářský autor však pro zdůraznění mariánského zaměření písně přidal mechanicky téměř do každé sloky oslovení „ó Maria bolestná“ a „Královna archanjelská“, několik typických kramářských obrátů a zdůraznil utrpení, které musela duše podstoupit: „Tak na nich /tj. na kolenou/ dlouho klečela, ó Maria bolestná, až jí krev z kolen běžela, Královna archanjelská.“ Takto upravená píseň se setkala se značným ohlasem a brzy se rozšířila. Soudíme tak podle našich bibliografických záznamů, kde máme podchyceno 13 různých vydání z českých a moravských tiskáren /Litomyšl, Chrudim, Hranice, Jihlava a Těšín/, patrně nejpozději byla vytištěna v tiskárně dědiců Josefa Škarnicla ve Skalici, která pod tímto jménem působila v letech 1876-1896. Historie námětu o hříšné duši je pro nás tím zajímavější, že můžeme srovnat, jak se s ním v 19. století zásluhou Jana Nerudy a jeho Balady o duši Karla Borovského z roku 1883 vyrovnala i umělá poezie. Je pravděpodobné, že Neruda pro tuto báseň v Baladách a romancích využil varianty legendy z Erbenovy sbírky. /8/ Nemůžeme však ani vyloučit, že mu píseň o hříšné duši byla známa již dříve ze starého kramářského tisku, neboť víme, že tato literatura se našla v pozůstalosti Nerudovy maminky.

V celkovém obraze české kultury 19. století zaujímá kramářská písňová tvorba místo, jež nelze opominout. Přestože kramářská tvorba prožívala poslední období své existence a pomalu byla nahrazována soudobějšími písňovými útvary, byla ještě činitelem tak mohutným a působivým, že zvláště široké vrstvy venkovského obyvatelstva ovlivňovala hluboce až do konce století. Vlivem tradic, jež v sobě uchovávala a jichž byla živým dokladem, v kulturním povědomí lidu stále silně přetrval duch baroka, často s ještě staršími prvky. Právě pro svou společenskou funkci patří kramářská písňová tvorba neodlučitelně k ostatním kulturním oblastem. Dovolte mi, abych zakončila připomínkou toho, v jehož jméně se zde koná toto setkání - Bedřich Smetana s Eliškou Krásnohorskou učinili s laskavým humorem v opeře Tajemství mluvčím lidového kolektivu právě kramářského zpěváka Skřivánka.

POZNÁMKY

- /1/ Viz E. Ryšavá, Práce na bibliografii kramářských písní 19. století v Knihovně Národního muzea. In: Sborník Národního muzea v Praze, řada C - Literární historie 19, 1974, č. 1-2, s. 31-35.
E. Ryšavá, Sběrka kramářských písní Knihovny Národního muzea, její odborné zpracování a muzejní prezentace. In: Sborník Národního muzea v Praze, řada C - Literární historie 25, 1980, č. 1-2, s. 5-12.
- /2/ Viz B. Beneš, Světská kramářská píseň. Brno, Univerzita J.E. Purkyně 1970, 287 s.
- /3/ Viz V. Pletka, Tam u Králového Hradce. Hradec Králové, Východočeské nakladatelství 1966, 188 s.
- /4/ E. Ryšavá, Paměti pražského písničkáře Františka Haise. In: Sborník Národního muzea v Praze, řada C - Literární historie 24, 1979, č. 3-4, s. 154.
- /5/ „Mé články jsou perny jako paprika, zvlášť slyším-li, jak si dělník naříká. Tu počnu vykládat, jak je snadno žít, u mě je za krejcar celý blahobyť.“
Dělnické písně I. Praha, SNKLHU 1958, s. 129-131.
- /6/ Knihopis č. 13.333, 13.334, 13.335.
- /7/ F. Sušil, Moravské národní písně s nápěvy do textu vřazenými. Brno, K. Winkler 1860, s. 26-27.
- /8/ Viz S. Souček, Nerudova Balada o duši Karla Borovského. Pedagogické rozhledy 27, 1914, s. 278-297; 432-436; 574-583.
K. Horálek, Staré veršované legendy a lidová tradice. Praha, Svoboda 1948. 78 s.